

Turizam i slobodno vrijeme: mogućnosti i načini provođenja

Stjepan Jagić
Sveučilište u Zadru
Odjel za pedagogiju

Sažetak

U članku se analizira bit odnosa slobodnog vremena i turizma jer su oni nedjeljiva cjelina. Bez slobodnog vremena nema putovanja ni turizma.

Prema mnogim definicijama turizma implicite je definirano i slobodno vrijeme jer one uvijek ističu privremeno kretanje i boravljenje izvan domicila u kojem se ostvaruju razne aktivnosti što nisu vezane za zarađivanje, a to su zabava, rekreacija, neobvezatno učenje i druge aktivnosti slobodnog vremena.

Pedagogija slobodnog vremena zainteresirana je za turizam jer je on jedan od funkcionalnih čimbenika odgoja i obrazovanja.

Programi školskih izleta i ekskurzija ujedno su svojevrsni turistički programi koji imaju nezamjenjivu ulogu i mjesto u sustavu izvanškolskih odgojno-obrazovnih aktivnosti škole. Oni omogućavaju korištenje neposrednih izvora znanja koja su nužna i bitna za kvalitetan odgoj i obrazovanje. Uza sve poštovanje suvremene, visokosofisticirane nastavne tehnologije (audiosredstva i videosredstva, a napose kompjutora), njome ipak u zatvorenim prostorima nije moguće dočarati, oprimjeriti i zamijeniti bitne izvore znanja iz neposredne stvarnosti. Njima se, prije svega, stječe neposredno osobno iskustvo, tj. provjeravaju i primjenjuju informacije i znanja dobivena u školi, ponajviše iz područja prirodoslovlja, zemljopisa, povijesti, povijesti umjetnosti, jezične izobrazbe itd.

Suvremeni turizam obilježavaju prvorazredni odgojno-obrazovni i interkulturalni zahtjevi i funkcije jer se od svih koji u njemu na bilo koji način aktivno sudjeluju, zahtijeva mnogo kulturne svijesti i posebnih znanja i toliko ih kulturno obogaćuje da pretpostavlja i stvara posebnu turističku kulturu koja je ujedno i kultura provođenja slobodnog vremena.

Pedagoška bit i značenje turizma, jednostavno kazano, zrcali se u načelu: *Putuj da bi učio — uči da bi putovao*.

Ključne riječi: rad, slobodno vrijeme, turist, turizam, turistička kultura, odgoj i obrazovanje

Summary

TOURISM AND LEISURE: POSSIBILITIES AND WAYS OF SPENDING FREE TIME

Stjepan Jagić
University of Zadar, Croatia
Department of Pedagogy

The article analyses the essence of the relation between free time and tourism because they cannot be separated. Without free time there would be no travelling and no tourism.

Many definitions of tourism also implicitly define the free time because they always emphasize the temporary movement and staying outside of the domicile, dedicated to activities not related to earning, such as entertainment, recreation, informal learning and other leisure activities.

The pedagogy of free time (or leisure-time pedagogy) is interested in tourism because it is one of functional educational factors.

Programmes of school excursions are at the same time specific tourist programmes which have an irreplaceable role and position in the system of out-of-school educational activities. They enable the use of immediate knowledge resources which are necessary and substantial for the high-quality education. Although the modern, highly sophisticated educational technology (audio and video devices and especially computers) should be acknowledged, it nevertheless cannot either evoke or substitute the significant sources of knowledge from the immediate reality. Those sources primarily enable the acquiring of personal experience, i.e. testing and application of information and knowledge acquired in school, mostly from the fields of natural sciences, geography, history, art history, language, etc.

Modern tourism is marked by the first class educational and intercultural demands and functions because it calls for a lot of cultural awareness and special knowledge from all its active participants, making them so much more culturally rich that it assumes a special tourist culture that is at the same time the culture of spending free time.

The educational essence and meaning of tourism is, simply said, reflected in the following principle: "Travel to learn — learn to travel".

Key words: work, free time, tourist, tourism, tourist culture, education

Slobodno vrijeme kao pojava i fenomen

Slobodno vrijeme, iako postoji oduvijek, pripada u onaj dio ljudskog postojanja koji se tek u novije vrijeme, s razvojem industrijskoga i uslužno-djelatnog društva, počinje jače razvijati i proučavati. Suvremena civilizacija izrasla je na težnjama građanskog društva za jednakosti, demokratizirala je pravo i na slobodno vrijeme, koje se ne treba i ne može osporavati nijednom društvenom sloju. Za razliku od prošlosti, kada se na slobodno vrijeme gledalo kao na „rasipanje vremena”, nasuprot tradicijski i etički vrjednijem radu, danas se situacija mijenja. Slobodno vrijeme i rad se gledaju kao jednakovrijedne socijalne i životne vrijednosti.

Tijekom dugog razdoblja razvoja čovječanstva ljudsko je društvo prolazilo kroz razne promjene i preobrazbe. Slobodno vrijeme, shvaćeno povijesno, nije odvojiv element društvenog sustava, već njegova sastavnica. U njemu i oko njega dolaze do izražaja iste pozicije i životne opredijeljenosti koje su karakteristične i za društvenu situaciju općenito. Mijenjajući svoj smisao i funkciju, ono se pojavljivalo kao sadržaj životne stvarnosti pojedinih slojeva ljudi i epoha društva. Čovjek nije samo radno biće — *homo faber* već je i biće dokolice odnosno igre — *homo ludens* (Huizinga, 1970).

Drugim riječima, slobodnog vremena nema bez rada pa jedan drugi uvjetuju. Zato se Opaschowski (1976, 88) zalaže za formulaciju da su „vrijeme rada i slobodno vrijeme postali više nego jedna na drugu upućena pojava koje pripadaju istom življenju”. Jer u svojoj iskonskoj punini čovjek jest *homo faber*, ali je isto tako i *homo ludens* u cjelini svojega socijalnog bića shvaćajući pritom rad kao svojevrsnu humanizaciju prirode i istodobnu naturalizaciju čovjeka.

„Rad i slobodno vrijeme prirodne su i sasvim primjerene, zapravo nerazdvojne aktivnosti i određenja čovjeka kao *homo sociusa* i ne treba ih suprotstavljavati, nego komplementarno promatrati. Možda bi se prije moglo kazati da se čovjek potencijalno, kao društveno biće, u radu dokazuje i potvrđuje, a u slobodnom vremenu, kao individuum, usrećuje. S toga gledišta slobodno vrijeme nije izdvojeno i samostalno područje čovjekova života, nego prostor i mogućnost interakcije u procesima individualizacije socijalizacije i inkulturacije, dakle, prostor samoaktualizacije samoostvarenja osobnosti” (Previšić, 2000, 403 — 409).

Svako razmatranje slobodnog vremena pretpostavlja, najprije, određeno shvaćanje čovjekove djelatnosti i čovjekove slobode te se otuda, htjeli mi to ili ne htjeli, uvijek kreće u okviru jedne, više ili manje, veze kategorije rada i kategorije slobode. Spomenute kategorije su, međutim, filozofski

problem *par excellence*. Zato svako istraživanje slobodnog vremena izvan obuhvatnog ontologijsko-metodologijskog pristupa nailazi na teškoće ili postaje površno.

Poticajnu raspravu o slobodnom vremenu dao je E. Fink (1984) u analizi svakodnevice. Svakodnevicu on poima kao iskon, polazište, početak, čovjekova postojanja. Finkovo shvaćanje ontološkog karaktera igre odlučujuće je za njegovo poimanje i slobodnog vremena i svagdašnjosti. Čovjek prema njemu nije jednostavno dato biće, njegova bit nije ograničena, već otvorena. On je svagda biće otvorenih mogućnosti s konkretno strukturiranim poljem osnovnih fenomena postojanja: rada, vladavine, smrti, ljubavi i igre, tj. čovjek postaje kao radnik, borac, smrtnik, kao biće koje voli i koje se igra, on je uvijek u suodnosu s navedenim osnovnim fenomenima svoga postojanja.

„Čovjek kao čovjek je prema svom bivstvu jedan odnos” (Fink, 1984, 335). On smatra da se osnovni fenomeni ljudskog postojanja prepleću jedan s drugim, ali igra je poseban odnos življenja jer se u njoj zrcale aktivnost, borba, umiranje, ljubav, štoviše i sama igra („igra u igri”) — „Igra je odnos prema bivstvu čovjeka koji karakterizira odnošenje.”

Fink (1984, 336 — 339) se pita: „Igramo li se jer imamo slobodno vrijeme ili imamo slobodno vrijeme jer se igramo?” Njegov odgovor je da samo igra ima „slobodno vrijeme”. Kritizirajući površno shvaćanje odnosa igre i slobodnog vremena, prema kojem slobodno vrijeme treba samo ispunjavati raznoraznim zabavama i igrama, on ističe da slobodno vrijeme nije jednostavno vrijeme „ispražnjeno” od obveza, elementarnih potreba i zahtjeva za ispunjavanjem društvenih dužnosti, već „sloboda vremena” znači stvaralačko ostvarivanje života. Prema tome, zaključuje Fink, slobodno vrijeme posjedujemo „ako i dok se igramo.”

Obilježje je ljudi da uvijek nečemu teže i da nešto priželjkuju. Ljudske želje su, prema mišljenju Maslowa (1982), prirodene. Ljudska narav nije statična, naprotiv, ona je dinamična i stvaralačka, karakterizira je iskonska težnja za novim znanjima i spoznajama, boljim i savršenijim, većim i jačim,

za izazovima i rizicima, za otkrivanjem nepoznatih krajeva, prostora i kultura. Čovjekovo vječno nastojanje da se približi vrhu ljudskih potreba¹, samoostvarenja, samoaktualizacije, njegovo je bitno obilježje. Stvaralački potencijal pojedinca zahtijeva određenu okolinu i uvjete da bi se mogao slobodno razvijati i aktualizirati jer se ljudska kreativnost ne može razviti u nepovoljnim uvjetima. Jedna od tih pretpostavki, samoaktualizacije, jesu i čovjekove slobodnovremenske aktivnosti i sadržaji slobodnog vremena.

Pedagogija slobodnog vremena zainteresirana je za nj jer je njegova stožerna točka čovjek. Budući da su odgoj i obrazovanje čovjeka iznimno složeni, zahtjevan i odgovoran proces u kojem sudjeluju mnogi institucionalni (intencionalni) i ne-institucionalni (funkcionalni) čimbenici, očit je interes pedagogije za slobodno vrijeme.

Današnji se čovjek nalazi pred velikom zadaćom jer je izložen mnogim zahtjevima i brzim promjenama u svim područjima suvremenog društva i života. Osobna očekivanja čovjeka i očekivanja društva od njega velika su, a rezultati su proporcionalni ulaganjima i naporima pojedinca i institucija društva u cjelini. Promjene su nova prilika, ali i izazovan poticaj da se uđe u njih. Nove tehnologije i tehnike, nove spoznaje, nova znanja i njihove primjene sve su sofisticiranije, da bi čovjek sve to mogao slijediti i rabiti, treba ići u korak s vremenom u kojemu živi, tj. potrebno mu je stalno usavršavanje jer nisu dovoljna formalno stečena znanja. Za ostvarenje tih zahtjeva slobodno vrijeme ima iznimno važnu ulogu.

Čovjekovo razdoblje obvezatnog školovanja njegovo je „radno vrijeme”, njegov rad, a nakon završetka školovanja i profesionalnog zaposlenja, dio njegova slobodnog vremena i dalje je u funkciji rada — obrazovanja, odnosno i nakon formalnog obrazovanja ne prestaje njegovo učenje, istraživanje, promišljanje i daljnje usavršavanje, to je njegova sudbina.

Pokušaj određenja pojma slobodnoga vremena moguć je jedino ako slobodno vrijeme promatramo u kontekstu čovjekova aktivnog stvaralaštva.

U *Pedagoškoj enciklopediji* navodi se da slobodno vrijeme „označava ono vrijeme koje po-

¹ Prema mišljenju Maslowa, hijerarhijska organizacija potreba prema njihovoj primarnosti jest obilježje ljudske rase (vrste) i ona vrijedi i jednaka je za sve ljude, a na najvišoj razini su potrebe samoaktualizacije — više. (Maslow, A. H., 1982).

jedinac ispunjava i oblikuje prema vlastitim željama, bez bilo koje vrste obveze ili nužde. To je dio života svakog čovjeka, postoji svakog dana i u svakoj sredini, ali je različito s obzirom na dob, spol, zanimanje, mjesto boravka, razvijenost sredine, stupanj interesa, ciljeve društvenog poretka i njegove mogućnosti. Slobodno vrijeme je sastavni dio čovjekove aktivnosti; to je vrijeme izvan profesionalnih i društvenih obveza u kojem pojedinac po svojoj volji odabire oblike i sadržaje odmora, razonode i stvaralaštva” (*Pedagoška enciklopedija 2, 1989, 535*).

Krunsku definiciju slobodnog vremena izrazio je jedan od najeminentnijih predstavnika sociologije slobodnog vremena Dumazedier (1962, 29): „Slobodno vrijeme je skup zanimanja kojima se pojedinac prepušta po miloj volji da se odmara ili zabavlja, bilo da razvija nova znanja ili sposobnosti, da slobodno sudjeluje u društvenom životu ili se bavi stvaralačkim radom, pošto se oslobodio svojih profesionalnih, obiteljskih i društvenih obveza.”

Analizirajući tri osnovne funkcije slobodnog vremena: *odmor, razonoda* i *razvoj osobnosti*, on napose ističe njihovu kulturnu i pedagošku ulogu i smatra da treća funkcija može omogućiti učenje tijekom cijelog života. Ona može uroditi stvaralačkim, novatorskim osobinama. Tako ona u pojedincu oslobođenu profesionalnih obveza može potaknuti razvoj vlastitih i društvenih osobina i vrijednosti i tako pridonijeti potpunijem razvoju osobnosti. Smatra da je odnos tih funkcija, tj. odmora, razonode i razvoja osobnosti, tijesno povezan, da se isprepleću, prožimaju iako ponajčešće jedna od njih dominira (Dumazedier, 1962).

S pedagoškog stajališta Dumazedierova je definicija osobita za pedagogiju slobodnog vremena zato što pedagogija slobodnom vremenu pristupa putem osobnosti i njezina razvoja. Previšić (2000, 405) navodi: „Slobodno vrijeme je vrijeme aktivna odmora, razonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti. Ovako široko shvaćena njegova uloga, svrha i zadaća osobit je izazov odgoju, obrazovanju i pedagogiji. Kao praktično događanje u području tzv. funkcionalnog odgoja i neformalnog obrazovanja, ono traži pedagoško osmišljavanje ovakvih utjecaja. Pritom uvijek prijeteći opasnost da se pretjeranim upletanjem izvana sputava slo-

boda pojedinačnog opredjeljivanja za aktivnosti u slobodnom vremenu, koje osobito dolazi od obitelji, škole i učitelja, socijalno-životnih okolnosti ili drugih komercijaliziranih ponuda koje na svakom koraku opsjedaju suvremenog čovjeka i vrebaju na nj.”

Slobodno vrijeme unosi nove dimenzije u ljudsku zajednicu te izaziva stanovita pomicanja i promjene. Brojne mogućnosti koje čovjeku pružaju brza prijevozna i komunikacijska sredstva, masovni mediji, najintenzivnije se rabe u slobodnim satima. Oslobođen od dnevnih obveza, pojedinac danas ima velike mogućnosti za odnos prema sebi i drugima, prirodi, kulturi i društvu. U životu suvremenog čovjeka slobodno vrijeme ima mnoge funkcije koje mu obogaćuju život i omogućuju fizičko i duhovno zadovoljstvo.

Produktivnim aktivnostima u slobodno vrijeme čovjek razvija svijest o sebi kao činitelju, dolazi do novih spoznaja, nastoji steći nove predodžbe o svijetu, razvija sposobnosti, tj. nalazi se u funkcionalnom odgojno-obrazovnom procesu. Odgojem i obrazovanjem razvija se kritička sposobnost koja pojedinca s jedne strane osamostaljuje, a s druge mu omogućava aktivan odnos prema slobodnom vremenu i izvan njega. Dumazedier (1959) naglašava da se isprepletanjem aktivnosti oslobođenih neposrednog materijalnog interesa i onih korisnih (svaštarenja, uradi sam itd.) ostvaruje novi *homo faber*, pa one impliciraju i nov odnos prema obvezatnom radu. Također, u dokolici se stvara i novi *homo ludens* putem skupnih igara, sporta, turističkih putovanja, zatim *homo socius*, koji se neposrednije uklapa u zajednicu i *homo sapiens* tako dolazi u dodir s mnogim informacijama s različitih područja ljudskog znanja.

Slobodno vrijeme trebalo bi omogućiti neprekidno proširivanje prostora za istinsko ljudsko življenje. Goleme mogućnosti izbora za korištenje slobodnog vremena prema svačijoj potrebi, želji i ukusu, sigurno su prednost civilizacije i suvremenog društva, ali ujedno i jedno od njegovih teških bremena. Taj raspon od mogućeg, stvarno potrebnog i korisnog čovjek današnjice još uvijek teško premošćuje.

U ovom nas radu, međutim, ne zanima slobodno vrijeme u svojoj ukupnosti, već onaj njegov dio vremena i one njegove značajke što se ostvaruju na turističkim putovanjima, tj. kao najznačajniji način njegova provođenja, a to je turizam.

Povijesno gledano, čovjekova vječna težnja za putovanjem i otkrivanjem novoga u tijesnoj je vezi s njegovim slobodnim vremenom.

Turizam kao pojava i fenomen

Povijest čovječanstva u stalnim je promjenama i neprekidnim kretanjima. Razvoj društva i kretanja ljudi obilježava ljudsku povijest. Razvoj znanosti, tehnologije i tehnike, nova znanja i spoznaje, duhovne preobrazbe pa i čovjekovo fizičko kretanje u vremenu i prostoru u stalnom su usponu i sve bržem napretku te obilježavaju ljudsku povijest.

Čovjek je uvijek putovao, ali su motivi bili različiti, zavisno od povijesnih epoha u kojima je živio bile su različite mogućnosti za ostvarivanje čovjekove iskonske težnje za promjenama, pa tako i za privremenim ili stalnim promjenama mjesta prebivanja.

Od brojnih ljudskih potreba čovjek dio njih zadovoljava turističkim putovanjima i boravkom izvan mjesta prebivanja. Brojnost, raznovrsnost i rasprostranjenost današnjih putovanja ne mogu se uspoređivati s onima u prošlosti, gotovo ni u jednom aspektu. Ona su danas obilježje vremena u kojem živimo, totalni društveni fenomen. Razmjeri turizma danas su takvi da se, metaforički kazano, pojava vidi kroz prozor.

Za neke je turizam način ugodnog provođenja slobodnog vremena, rekreacija, odmor, zabava, uživanje, bavljenje sportom, liječenje.

Za druge to su dodiri kultura, interkulturalno razumijevanje, interpersonalni odnosi, učenje, obrazovanje i promjena ponašanja, prilika za očuvanje mira u svijetu, bolje razumijevanje među ljudima i njihovim kulturama.

Za treće on je važna gospodarska grana i pokretač svekolikog razvoja društva; turizam potiče ubrzani gospodarski rast i razvoj, veći i sigurniji proračun, veću zaposlenost, razvoj prometa i izgradnju prometnica, međunarodnu podjela rada, veći standard i kvalitetu života.

Za zaposlene turizam je profesionalna djelatnost i intenzivni rad u funkciji zadovoljenja tuđih turističkih potreba i tuđeg uživanja u slobodnom vremenu.

Društveno-ekonomska pojava zvana *turizam* fenomen je novoga doba *par excellence*, poglavito suvremenoga čovječanstva. Danas je masovnost i rasprostranjenost turizma tako velika da gotovo nema čovjeka u svijetu koji ne bi odmah prepoznao turista. Svakodnevno milijuni ljudi u svijetu upotrebljavaju riječi *turist* i *turizam* i do stanovite mjere razumiju njihovo značenje. Ali malo je termina koji su danas tako česti u svakodnevnoj upotrebi; o njima se vode tolike znanstvene rasprave i ima toliko različitih shvaćanja.

Zato se turizam može definirati na različite načine, ovisno o tome koji se aspekt nastoji naglasiti: motivi, vrijeme, prostor, gospodarski, društveni ili neki drugi njegov vid.

Gotovo sve humanističke i društvene znanosti počele su pokazivati interes za istraživanje turizma, pa se u literaturi mogu naći i brojne različite definicije o njemu². Zavisno od predmeta pojedine znanosti, one turizam definiraju za svoje teorijske i istraživačke potrebe.

Najveći broj vodećih svjetskih i naših znanstvenika prihvatio je definiciju turizma koju su oblikovali poznati teoretičari W. Hunziker i K. Krapf u svom kapitalnom *Allgemeine Fremdenverkehrslehre* iz 1942. godine, koju je 1954. godine, uz neznatne dopune, prihvatilo Međunarodno udruženje znanstvenih turističkih eksperata (Association International d'Expert Scientifiques du Tourisme — AIAEST) kao svoju službenu definiciju.

Ona glasi: *Turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova gospodarska djelatnost.*

Definicija se i danas smatra i prihvaća kao najbolja univerzalno-znanstvena odrednica turizma. Ona je najrasprostranjenija i najusvojenija.

² Na temelju najpoznatije strane građe i literature o turizmu prvi je kod nas pisao Antunac, I. (1965): „Kratak nacrt za historiju turizma i razvitak teorijsko-naučne misli o turizmu”, *Turizam*, br. 8 — 9, Zagreb. Također je prikupio i napravio sveobuhvatan pregled poznatih definicija Antunac, I. (1988): (rukopis: Nacrt i građa za studiju: teorije o definiciji turizma, Zagreb) — prema: Pirjevec, B. (1998). Jadrešić, V. (2001) prikupio je velik broj definicija, slogana i simbola o turizmu.

Za tu definiciju, međutim, sam autor dr. W. Hunziger kaže da ipak ne obuhvaća bit turizma (*Fremdenverkehrs*), da je tu bit nemoguće obuhvatiti u jednoj definiciji, već da je za to potrebno iznijeti prikaz svih njegovih svojstava.³

AIEST-ova definicija, pod skupom odnosa i pojava, obuhvaća sve gospodarske i negospodarske funkcije turizma jer turizam nije jednoznačna pojava, on je splet odnosa društvenog i ekonomskog karaktera. Ipak, ta definicija znatno naglašava ekonomski aspekt cjelokupne turističke pojave (cjelokupnog turizma).

Za razliku od AIEST-ove definicije, sociolog E. Cohen (1986, 183) u središte svoje definicije turizma stavlja zadovoljenje turističkih potreba čovjeka. Da bi definirao pojam turista, on analizira i traži razliku između turističkog i drugih vrsta putovanja te nalazi odgovor u zaključku:

Turist je dobrovoljni privremeni putnik koji putuje u očekivanju zadovoljstva koja mu mogu pružiti novosti i promjene doživljene na relativno dugom i neučestalom kružnom putovanju.

Cohen turista definira prije svega kao putnika, koji je radi zadovoljavanja svojih potreba samovoljno, dobrovoljno (po osobnoj odluci i izboru) odlučio napustiti mjesto stalnog prebivanja na nekoliko dana; ne čini to često; takvo putovanje završava na polazištu, tj. turist se vraća u mjesto stalnog boravka, pa ga naziva kružno putovanje.

Analizirajući definiciju, u njoj prepoznamo nekoliko bitnih odrednica modernoga, suvremenog društva, civilizacijskih dostignuća današnjice, a to je čovjekova samovoljna, dobrovoljna, slobodna odluka o putovanju i mogućnost ostvarenja putovanja radi zadovoljenja svojih potreba.

Turizam uključuje putovanje iako svako putovanje nije turizam. Uključuje rekreaciju, ali svaka rekreacija nije turizam. Zbiva se u slobodno vrijeme, ali se ono ne odnosi samo na turizam, pa je

zato turizam potrebno razumijevati u sklopu društvene cjeline, cjelokupne društvene strukture, u „holističkom” smislu, kao *continuum* u gospodarskom i društvenom razvoju te utjecaju na okoliš i kulturu. Takav „holistički” pristup prepoznamo u definiciji prema kojoj je turizam „sveljudski turistički proces koji nastaje generacijama turista u nekom društvu i nastavlja se u odvijanju njihova putovanja u druga mjesta gdje susreću lokalno stanovništvo, što završava kao uzimanje i davanje koje djeluje na turiste, gostoprimce i lokalnu kulturu” (Nash i Smith, 1991, prema: Pančić-Kombol, 2000, 10).

Suvremeni turizam je, kako ističe Dragičević (1990, 65), „...dio povijesno ostvarenih društvenih i ekonomskih sloboda čovjeka. On je društvena, ekonomska, politička i kulturna činjenica suvremenog društva, totalni fenomen nerazdvojjiv od psihe, navika i potreba pojedinca i naroda. Dio je tkiva nacionalnih privreda i politika, prostor suvremene ekonomske i kulturne globalizacije svijeta. Uvijek je povezan s funkcijom blagostanja, bilo da nastaje zbog blagostanja jednih ili donosi blagostanje drugima. Percepcije o turizmu su široke, funkcije višeznačne, a dimenzije, fizičke i financijske, zapravo su ono što o njemu pobuđuje najveći interes.”

Izrazi *turist* i *turizam* najprije su se pojavili u engleskoj anegdotskoj i francuskoj putopisnoj literaturi, a već polovicom XIX. stoljeća bili su u općoj upotrebi u svim europskim jezicima, uz neznatne preinake. Danas su te riječi osvojile svijet, bez njih je gotovo nemoguće ostvariti jezičnu komunikaciju kad se govori o putovanjima i migracijama suvremenog čovjeka. Iako inozemnog podrijetla, ona je ljudima postala bliska i razumljiva bez obzira na jezik kojim govore, nacionalnu i državnu pripadnost. Riječ *turizam* odavno je prestala biti samo pojam jer se njome danas označavaju najmasovnija kretanja radi odmora i razonode.

³ Antunac (1988, 261) tvrdi da uopće nema znanstvene definicije ni turizma ni turista te da se može slobodno reći da takva definicija nikad neće ni nastati jer je stvarnost u vezi s turizmom toliko složena da bi je bilo nemoguće ukalupiti u neku definiciju. Nadalje, on tvrdi da, bez obzira na to što je Hunziker-Krapfova definicija turizma najrasprostranjenija i najusvojenija, „u stvari, samo vješto složena formalistička i artifičijelna formulacija, bez ikakve znanstvene i praktične vrijednosti, što nije smetalo milijunima turista da putuju, niti tisućama privrednih i drugih organizacijskih subjekata da pružaju dobra i usluge turistima.”

Turizam – jedan od najpotpunijih i najučestalijih načina korištenja slobodnog vremena

Turizam je pojava koja se u svome nastanku i u svom trajanju usko povezuje sa slobodnim vremenom. Mnogi teoretičari skloni su čak tvrditi da je turizam klasični produkt slobodnog vremena. Prema mnogim definicijama turizma implicite je definirano i slobodno vrijeme jer one uvijek ističu privremeno kretanje i boravljenje izvan domicila u kojem se ostvaruju razne aktivnosti koje nisu vezane za zarađivanje, a to su zabava, rekreacija, neobvezatno učenje i druge aktivnosti slobodnog vremena. Bez slobodnog vremena nema putovanja ni turizma. Međutim, borba za slobodno vrijeme nije počela iz turističkih razloga. Turistička su putovanja u masovnijem obliku dobila svoju konkretizaciju tek onda kada je, uz povećano slobodno vrijeme, i materijalni standard ljudi dostigao određenu razinu, pa se nakon namirenja egzistencijalnih potreba pojavio višak slobodnih sredstava koja su se mogla rasporediti za turističke potrebe.

Utjecaj slobodnog vremena na prvobitni razvoj turizma bio je odlučan, a danas, u suvremenom turizmu, taj je utjecaj još važniji jer umnogome pridonosi najširim razmjerima ove pojave. Kada je slobodno vrijeme postalo vlasništvo mase, pojavio se i suvremeno shvaćen masovni turizam kao oblik njegova korištenja. Zbog toga se analizi turizma kao fenomenu često prilazi s aspekta slobodnog vremena nastojeći proniknuti u njihov međudnos, odrediti granice i intenzitet njihova međusobnog utjecaja, posebno zbog toga što je turizam posljedica i drugih čimbenika i promjena u čovjekovu životu, posebno promjena u njegovoj radnoj sredini.

Obje su pojave tijesno povezane i uvjetovane, a njihova osnovna obilježja su suvremenost i masovnost. O odnosu slobodnog vremena i turizma navodimo nekoliko formulacija koje ga naznačuju:

Turizam je najbolji način provođenja slobodnog vremena.

Turizam je jedan od najpotpunijih oblika slobodnog vremena.

Slobodno vrijeme je čimbenik turizma.

Slobodno vrijeme je pretpostavka turizma.

Slobodno vrijeme je dio turizma.

Turizam je dio slobodnog vremena.

„Turizam je kao obogaćeni oblik korištenja slobodnog vremena, socijalna forma življenja i kulturno-rekreacijska potreba suvremenog čovjeka” (Jadrešić i Jurić, 1985, 31).

S razvojem društva povećavalo se slobodno vrijeme, a usporedo su se razvijali turizam i različiti oblici masovnih medija, npr. film (1907), radio (1920) i televizija (1936), koji su od samog početka pobudili velik interes čovjeka i zauzeli velik dio njegova slobodnog vremena. Ta i druga znanstvena, tehnološko-tehnička dostignuća suvremene civilizacije nisu smanjila interes za turizam, već su, naprotiv, od njega stvorili masovnu pojavu *par excellence*, fenomen našeg vremena. Tako se čovjek našao u novim okolnostima u kojima sada može lakše ostvariti mnoge želje, interese, potrebe i motive — udovoljiti svojoj naravi i upotpuniti smisao postojanja.

„Turizam je izdržao konkurenciju masovnih medija i drugih oblika korištenja slobodnog vremena ponajprije zato što pruža čovjeku istinske mogućnosti za „neposredno kulturno ispunjenje”, za neposredno upoznavanje prirodnih, kulturnih i ostalih vrijednosti drugih naroda i zemalja, u vremenu u kojem kulturni sadržaji postaju sve važnijim činiteljima ukupnog života čovjeka” (Vukonić, 1990, 41). Takav učinak do pojave turizma nije postigao nijedan drugi fenomen u čovjekovu životu.

Sve veći fond vremena u kojem čovjek ne obavlja profesionalni rad, otvara i niz ozbiljnih problema te se s gledišta pojedinca postavlja pitanje u što utrošiti vrijeme, a s gledišta društva kao cjeline to pitanje ima još mnogo složenije značenje. Današnja masovna događanja upućuju da turizam postaje jedno od najprihvatljivijih rješenja, a slobodno vrijeme čimbenik koji ga nameće.

Sociološke rasprave o fenomenu turizma i društvene ravnoteže polaze od činjenice da čovjekova svakodnevnica predstavlja određenu neravnotežu u raznim dimenzijama. Slobodno vrijeme i turizam, prema njima, čimbenici su koji trebaju svagdanji, neuravnoteženi život uravnotežiti. Tako turizam, nedvojbeno i slikovito kazano, predstavlja drugu stranu vage, on treba uravnotežiti i nadopuniti nedostatke koje čovjek osjeća u svagdanjem životu (Todorović, 1982,139).

Danas postoji mnogo vrsta i oblika turizma⁴ i načina kako se može iskoristiti slobodno vrijeme. Slobodno se vrijeme jednim dijelom iskorištava u obliku godišnjeg odmora koji se često naziva „velikim turizmom”, ali on ne rješava potrebu za predahom u cjelini; osim toga za velik je dio zaposlenih ljudi, osobito onih s većom obitelji, često teško ostvariv iz mnogo razloga. Za Wagnera (1950) godišnji odmor predstavlja „totalno slobodno vrijeme” koje služi za poboljšanje obiteljskih kontakata, za život bez stresova, za ispunjenje različitih želja. Ukratko, godišnji odmor postaje „smisao života”. U dane tog odmora čovjek se nastoji oteti svakodnevicu. Međutim, godišnji odmor, kao i drugi oblici korištenja slobodnog vremena na turistički način, može se pojaviti i kao opterećenje ako korisnik u njemu ne pronađe određeni smisao. „U takvim slučajevima čovjek se vraća radu sa sličnom nakanom s kojom se od rada distancirao, pa čak od njega i pobjegao” (prema Vukonić, B, 1990, 41).

Zato se tijekom tjedna javljaju i druge vrste odmora i turističkih aktivnosti. One se nazivaju *mali turizam* ili *vikend-turizam*. Ta vrsta turizma ima danas u izmijenjenom i pojačanom životnom ritmu vrlo veliko značenje.

U vezi sa slobodnim vremenom i turizmom treba istaknuti vrlo bitnu činjenicu, a to je slobodno vrijeme djece i mladeži, prije svega to su školski izleti i školski praznici. Oni imaju dvostruku važnost u turizmu: omogućuju stvaranje posebne vrste turizma za mlade, koji je od velikog značenja za cjelokupnu populaciju; osim toga dobrim dijelom određuju i vrijeme kada većina obitelji s djecom može iskoristiti godišnji odmor. Treba istaknuti da je ukupno slobodno vrijeme mladeži snažan čimbenik turizma, to više što đaci i studenti s raznim turističkim i drugim organizacijama iskorištavaju odmor relativno više nego zaposleni ljudi. Također, turizam svojim sadržajima, aktivnostima, a napose kontaktima među ljudima i atmosferom u kojoj se odvija može pozitivno utjecati na cjelokupni razvoj mladih.

Budući da je turizam sveobuhvatni društveni fenomen s brojnim društveno-humanističkim vrijednostima, koje su u funkciji čovjeka, onda i pedagogija ima znanstveni i praktični interes za

njegovo istraživanje. Interes pedagogije može se povezati za razne aspekte turističkog fenomena jer su turisti ljudi različite dobi, društvenog i obrazovnog statusa i razine, interesa i motiva, religija i svjetonazora, naroda, jezika i kultura. Turizam su često novi krajevi, prirodni i društveni, prilika za upoznavanje i učenje, za stjecanje novih informacija, znanja i spoznaja.

Programi školskih izleta i ekskurzija ujedno su svojevrsni turistički programi koji imaju nezamjenjivu ulogu i mjesto u sustavu izvanškolskih odgojno-obrazovnih aktivnosti škole. Oni omogućavaju korištenje neposrednih izvora znanja koja su nužna i bitna za kvalitetni odgoj i obrazovanje. Uza sve poštovanje suvremene, visokosofisticirane nastavne tehnologije (audiosredstva i videosredstva, a napose kompjutora), njome ipak u zatvorenim prostorima nije moguće dočarati, oprimiti i zamijeniti važne izvore znanja neposredno iz stvarnosti. Njima se, prije svega, stječe neposredno osobno iskustvo, tj. provjeravaju i primjenjuju informacije i znanja dobivena u školi, ponajviše iz područja prirodoslovlja, zemljopisa, povijesti, povijesti umjetnosti, jezične izobrazbe itd.

Smatra se da putovanja čovjeka čine većim kozmopolitom i tolerantnijom osobom, otvorena duha, što pridonosi razvoj interkulturalnog razumijevanja i kulturalnog relativizma. Često se s tog stajališta objašnjavaju i opravdavaju putovanja uopće, a osobito školske ekskurzije i izleti.

Spoznaje o vrijednosti putovanja nisu nove, u jednoj sažetoj povijesnoj perspektivi Herodot je prikupio „etnografske bilješke” o strancima, a Augustin je naglasio njihovu obrazovnu vrijednost u svojoj izreci: „Svijet je knjiga, onaj koji ostaje kod kuće, čita samo jednu stranicu” (prema Horvat, 1999, 115).

Nekada su slobodno vrijeme i turizam bili „pravo” samo manjeg broja ljudi te su bili usmjereni isključivo na odmor i rekreaciju. Danas, međutim, oni dobivaju još jednu važnu funkciju — *razvoj osobnosti*. Time, dakako, nisu odbačene funkcije *odmor* i *razonoda*, već im se proširuje važnost i značenje. Sa stajališta pedagogije funkcija *razvoj osobnosti* je najvažnija, a djelomično se ostvaruje i putem prethodno navedenih oblika. Može se ipak kazati da je ovo stožerna funkcija

⁴ Koji proizlaze iz čovjekovih motivacija, želja i interesa.

koja se ostvaruje razvojem *tjelesnih, intelektualnih, moralnih, estetskih i radnih* kvaliteta čovjeka, odnosno osobe.

Znači, turizam osim odmora, rekreacije i zabave izražava sve više potrebu modernog čovjeka za upoznavanjem, informiranjem i stjecanjem znanja o drugim ljudima, društvenim zajednicama, kulturama i sredinama, zatim potrebu za uspostavljanjem kontakata, dijaloga i suradnje na ravnopravnoj osnovi i za unapređivanjem tolerancije međusobnog razumijevanja i zajedništva. Stvaralačka kombinacija ovih sastavnica daje novu energiju i kvalitetu življenja svim sudionicima u njemu, a turizmu nove sadržaje i društveno značenje.

Stoga se pedagoška bit i značenje turizma, jednostavno kazano, zrcali se u načelu: *Putuj da bi učio — uči da bi putovao*.

U budućnosti se s pravom očekuje povećanje i promjena turističkih sadržaja i aktivnosti u slobodnom vremenu, što znači novu i trajnu afirmaciju turističkih kretanja i općenito cijelog fenomena turizma. Na to nas upućuju podaci iz godišnjih statističkih izvješća WTO-a o neprekidnom rastu međunarodnog turizma, odnosno o ekspanziji turističkih putovanja.

Turizam, naime, kao suvremena stečevina „civilizacije dokolice“ postaje sve više i potpunije stil i način života, oplemenjeni oblik čovjekova života, iako, nažalost, još uvijek samo najrazvijenijeg dijela čovječanstva.

Zaključak

Turizam je fenomen slobodnog vremena *par excellence*, ali njegova je karakteristika i ta da je i dio stanovništva radno angažiran kako bi se turisti mogli pojaviti i kretati, da bi mogli zadovoljiti svoju turističku potrebu. Drugim riječima, odmor jednih zahtijeva rad drugih. Takvo ispunjenje slobodnog vremena na turistički način, koje traži rad drugih, osobitost je turističkog fenomena.

Turizma u današnjim razmjerima ne bi bilo da nema slobodnog vremena, on je jedan od načina njegova korištenja i provođenja. Turizam se nameću kao bitan, atraktivan i nezamjenjiv segment slobodnoga vremena i kao takav igrat će sve veću ulogu u svakodnevnom životu čovjeka i kao vid njegova standarda. Danas je, naime, turizam puno više od oblika puke razonode i prestiža, on

više nije statusni simbol nego i opća potreba, sastavni dio kvalitete suvremenoga življenja.

Stožerna točka turizma i slobodnog vremena jest čovjek sa svojim željama, potrebama, motivima i motivacijom te slobodnim izborom aktivnosti za njihovo zadovoljenje, pa to oba fenomena čini izuzetno kompleksnim i složenim. Tako potrebe za aktivnim oblicima odmora i razonode poprimaju raznovrsne oblike, a prema raspoloživom slobodnom vremenu i materijalnim sredstvima, ostvaruju se planirana i spontana, periodična masovna putovanja ljudi iz svakodnevnih, često „nezdravih“ sredina, prema područjima i mjestima koja su manje-više sačuvala čistu prirodnu, naravnu sredinu, zdravstveno povoljnu klimu i druge osobite uvjete za psihičku i fizičku rekreaciju.

Ljudi putuju radi zadovoljavanja svojih potreba, za odmorom i razonodom, za upoznavanjem ljudi, njihovih krajeva i njihove kulture, da bi se duhovno i fizički obnovili. Kaže se da putovanja ubrzavaju život i da ga obogaćuju uzbuđenjima. Ljudi stoga neprestano čeznu za kretanjem, za putovanjima. Jedni putuju da bi upoznali nepoznate krajeve i pejzaže, gradove i kulturne spomenike, drugi da bi nešto kupili, treći da bi se zabavili i igrali, četvrti da bi doživjeli nešto neobično ili barem novo, peti da bi jednostavno bili viđeni itd.

Znači, turizam je osim odmora, rekreacije i zabave sve više potreba modernog čovjeka za upoznavanjem, informiranjem i stjecanjem znanja o drugim ljudima, društvenim zajednicama, kulturama i sredinama, potreba za uspostavljanjem kontakata, dijaloga i suradnje na ravnopravnoj osnovi i napokon potreba za unapređivanjem tolerancije, međusobnog razumijevanja i zajedništva. Stvaralačka kombinacija ovih sastavnica daje novu energiju i kvalitetu življenja svim sudionicima u njemu, a turizmu nove sadržaje i društveno značenje.

Suvremeni turizam obilježavaju prvorazredni odgojno-obrazovni i interkulturalni zahtjevi i funkcije jer se od svih koji u njemu na bilo koji način aktivno sudjeluju, zahtijeva mnogo kulturne svijesti i posebnih znanja; on ih toliko kulturno obogaćuje da pretpostavlja i stvara posebnu turističku kulturu. Krippendorff (1986) u tom kontekstu naglašava važnost učenja i školovanja, tj. pripremanje ljudi za putovanja, s osnovnom porukom kako treba pronaći put do samoga sebe da bi se bolje razumjelo druge.

Neekonomska, tj. kulturna, interkulturalna, pedagoška funkcija turizma pojavljuje se u dvoznačnom obliku, u neposrednim i posrednim utjecajima. Neposredni utjecaj dolazi od samog fenomena turizma i odnosi se na prikupljanje ili usvajanje vrijednosti drugih kultura pa i kulture naroda kojem turist pripada. Posredni utjecaj jest sve ono što prethodi putovanju i tiče se turističkoga, tj. kulturnog i interkulturalnog obrazovanja turista kako bi na uspješan način mogao provesti putovanja i imao koristi od njih. Prvi oblik ima značajke procesa akulturacije, a drugi procesa inkulturacije.

Možemo kazati da je turizam pojavni oblik slobodnog vremena, njegov svrhoviti način provođenja;

on pridonosi oporavku i razvoju tjelesnih i psihičkih sposobnosti čovjeka; poboljšava zdravlje, obogaćuje informacije i znanje, obrazovanje, proširuje kulturne i duhovne vidike; ima stanovit politički utjecaj, i na taj način on je značajan čimbenik interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Također, uza sve to, turizam je prvorazredna gospodarska činjenica, a u budućnosti možda i najznačajnija gospodarska djelatnost razvijenog svijeta.

Turizam obogaćuje ekonomski, gospodarski, kulturni, obrazovni i politički život, opći i posebni život društva i pojedinca.

Literatura

- Antunac, I. (1988), Turistička organizacija u svijetu i kod nas, *Turizam*, 36 (10), 259 – 276.
- Cohen, E. (1986), Tko je turist? Pojmovno razjašnjene, *Turizam*, 34 (7 – 8), 181 – 190.
- Dragičević, M. (1990), Osnove fenomenologije turizma, *Turizam*, 38 (3), 65 – 72.
- Dumazedier, J. (1959), *Réalités du loisir et idéologies*, *Esprit*, Paris, 6, 866 – 893.
- Dumazedier, J. (1962), *Vers une civilisation du loisir*, Paris, Editions du seuil.
- Fink, E. (1984), Osnovni fenomeni ljudskog postojanja, Beograd, Nolit.
- Huizinga, J. (1970), *Homo ludens*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Hunziker, W. i Krapf, K. (1942), *Grundriss der allgemeinen Fremdenverkehrslehre*, Zürich, Polygraphischer Verlag A. G. Zürich.
- Horvat, B. (1999), Turizam u sociokulturološkoj perspektivi, Zagreb, Mikrorad.
- Jadrešić, V. i Jurić, B. (1985), Turizam zadarskoga kraja, Zadar, Turistički savez općine Zadar.
- Jadrešić, V. (2001), Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i primjeni, Zagreb, Školska knjiga.
- Krippendorf, J. (1986), *Putujuće čovječanstvo*, Zagreb, Zavod za istraživanje turizma.
- Maslow, A. H. (1982), *Motivacija i ličnost*, Beograd, Nolit.
- Opaschowski, H. W. (1976), *Pädagogik der Freizeit*, Bad Heilbrunn.
- Pančić-Kombol, T. (2000), *Selektivni turizam: uvod u menadžment prirodnih i kulturnih resursa*, Matulji, TMCP Segena.
- Pedagoška enciklopedija (1989), svezak I. i II, Zagreb, Školska knjiga.
- Pirjevec, B. (1998), *Ekonomska obilježja turizma*, Zagreb, Golden marketing.
- Previšić, V. (2000), Slobodno vrijeme između pedagojske teorije i prakse, *Napredak*, 141 (4), 403 – 409.
- Todorović, A. (1982), *Sociologija turizma*, Beograd, IRO Privredna štampa.
- Vukonić, B. (1990), *Turizam i religije*, Zagreb, Školska knjiga.